

KERKÜK SANCAĞININ NÜFUS YAPISI ÜZERİNE BİR NOT

M. Akif Erdoğan*

Son zamanlarda, ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra, hem dış basında hem de iç basında Kerkük'ün bir Kürt şehri olduğuna ilişkin bir çok tez ve yayın yapılmıştır. Bu savların tarihi gerçeğe uyuşmadığı anlaşılıyor. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1560'lı yıllarda Dakuk ve Kerkük şehirlerinden oluşan Kerkük sancağı üzerine Osmanlılar tarafından hazırlanmış bir nüfus ve arazi sayımını *111 Numaralı Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri (Kanuni Devri), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2003*, ismiyle yayımlanmış bulunmaktadır.

Bu değerli kaynak, Türkiye'de Tapu ve Kadastro Arşivi'nde saklanıyordu ve Türkiye'de Kerkük ve Dakuk'a ilişkin olarak düzenlenmiş tek mufassal nüfus ve arazi sayımıydı. Arşiv müdürlüğü, bu sayımı tozlu raflardan çıkararak bilim dünyasına sunmakla çok isabetli ve yararlı bir iş yapmıştır. En azından Kerkük ve Dakuk şehirlerinin çevreleriyle birlikte bir zamanlar gerçekten iki Türk İslam şehri olduğunu ilgililere yeniden hatırlatmaktadır. Bilindiği gibi, bu bölgeler müslümanlar ve Türkler açısından özel bir öneme sahiptir. Zira, İslam ve Türk büyüklerinden bir çoğunun makamı, tekkesi ve türbesi buradadır. İmam İsmail zaviyesi, Hazret-i Hızır Nebi makamı, Şeyh Kavvas zaviyesi, İmam Abbas'ın neslinden Şeyh Hacı zaviyesi, İmam Muhammed Seydi Battah zaviyesi, İmam Zeynelabidin mezarı, Salbartu zaviyesi, Hz. Muhammed'in alemdarı Şeyh Mekki'nin zaviyesi, Nure zaviyesi, Baba Zünnun zaviyesi, Şeyh Macid-i Kürevi zaviyesi, Han Ahmed ve İmam Kasım zaviyeleri ve bunlara ek olarak Hz. Muhammed'in soyundan gelen bir çok kimse bu bölgedeydi.

Bu bölgeler sadece Anadolu müslümanları için değil Acem müslümanları ve Türkleri için de kutsaldı. Şah İsmail'in bir çok yadigarı buradaydı. Hemen belirtmem gerekir ki bu bölge Osmanlı-Safevi mücadelelerinde bir çatışma bölgesi olarak iki taraf arasında sürekli el değiştirdi, ama etnik ve dinsel yapısında köklü bir değişiklik olmadı. Hem Kerkük ve Dakuk gibi şehirler hem de bunlara bağlı köylerin asıl nüfusunu Müslüman Türkler oluşturmuştu. Bunlar nüfus sayımındaki isimlerden anlaşıldığı kadarıyla İran ve Doğu Anadolu'yla akrabalığı olan Şii Türkmenlerdi. Arap ve Kürtlerden bu sayımda nadiren sözedilir ve bunların rakamsal oranı yüzde birin altındadır. Bu bölgede müslüman olmayanlar sadece birkaç yerde yaşamışlardır. Bu yıllarda Kerkük şehir merkezinde yüz seksen üç hane müslüman Türk, yüz dört hane Yahudi ile elli üç hane Hıristiyan vardı. Kürtler ve Araplardan sözedilmez. Tercil köyünde de kırk üç hane Yahudiden sözedilir. Dakuk'un Kilise köyünde de otuz beş hane Hıristiyan aile vardı. Dakuk merkezde ise bunların sayısı sadece on sekizdi. Hem Dakuk hem de Kerkük bu rakamlarla tam bir müslüman Türk şehri görünümündeydi. Hıristiyan, Yahudi, Arap ve Kürtlerin her iki şehir ve ona bağlı köylerde hem nitelik hem de nicelik açısından önemli bir etkileri yoktu.

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Yeni Yayınlar

Şehirler dışındaki mezraaları ve yaylaları kullananların ezici çoğunluğu Şii Türkmenlerdi. Nitekim, sözkonusu nüfus sayımı, bu yarı göçebe konar göçerler üzerine de bilgi verir. Bu büyük taifeler arasında, bir Türk aşireti olan Lek taifesi, Moğol-Türk aşireti olan Sulduz, Türk aşireti olan Döğer, Türk aşireti olan Karaca Bayad, Azerbaycan Türk aşireti olan Gilevan, Türk aşireti olan Siyah Mansur, Azerbaycan Türk aşireti ve birçok alt kolu burada yerleşmiş Zengene aşireti, Orta Asya kökenli Türk aşireti Nilkaz aşiretleri vardı. Özellikle Zengene'ye bağlı Kalender beg, Kulu kethuda ve Kethuda Şah Ali cemaatleri, Kerkük ve Dakuk bölgelerini 1560'lı yıllarda yoğun olarak kullanmışlardı. Bunlardan başka, İran ve Anadolu'da yaylayan ama bu bölgeye kayıtlı Türk aşiretleri de vardı. Bunlar içinde Kürt aşiretlerine rastlanmaz. Kerkük Yahudi cemaatinin içinde birkaç Kürt ailesi yazıldığını belirtmem gerekiyor. Aşağıdaki çizelgede bölgenin dinsel yapısı gösterilmiştir. Müslüman nüfusun tamamı Türkmenlerden oluşmaktadır.

Çizelge: 1560 Yılında Kerkük sancağının nüfusu (Kaynak. *111 Numaralı Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri*, Ankara 2003).

Dakuk Bölgesi	Müslüman	Hıristiyan	Yahudi
1-Dakuk merkez	259 hane	18 hane	-
2-Matık köyü	34	-	-
3-Batmanlı köyü	158	-	-
4-Kilise köyü	5	35 hane	-
5-İkizdepe köyü	11	-	-
6-Kuştan köyü	100	-	-
7-İftihar köyü	51	-	-
8-Şeyh kendi köyü	38	-	-
9-Lasun köyü	1	-	-
10-Aşağı Arab Kendi köyü	34	-	-
11-Yukarı Arab Kendi köyü	39	-	-
12-Ali Sarayı köyü	82	-	-
13-Cedide-i Babilan köyü	54	-	-
14-Tuz Hurmatı köyü	229	-	-
15-Babilan köyü	119	-	-
16-Bassas köyü	5	-	-
17-Çisgan köyü	32	-	-
18-Cedide köyü	16	-	-
Kerkük bölgesi			
19-Kerkük merkez	183	53	104
20-Çerbecli köyü	30	-	-
21-Meraga köyü	57	-	-
22-Ramazaniyye köyü	33	-	-
23-Beşir köyü	89	-	-
24-Cemaliyye köyü	52	-	-
25-Hurmatı-yı Tezek köyü	104	-	-
26-Şemsiyye köyü	56	-	-
27-Tis'in köyü	93	-	-
28-Üç Kubbe köyü	24	-	-
29-Pulava köyü	71	-	-
30-Hacı Püsek köyü	30	-	-
31-Tercil köyü	242	-	43
32-Karalar köyü	18	-	-

Yeni Yayınlar

33-Leylen köyü	218	-	-
34-Yahya Abad köyü	67	-	-
35-Depelü köyü	127	-	-
36-Furkan köyü	60	-	-
37-Ban Abad köyü	45	-	-
38-Yarımca köyü	26	-	-
39-Gökdan köyü	101	-	-
40-Telkeşkan köyü	77	-	-
41-Duhala köyü	23	-	-
42-Kara Hasan yaylağı köyü	34	-	-
43-Helmin köyü	100	-	-
44-Kuriyye köyü	1	70 hane	-
45-Kuşçu köyü	11	-	-
Nilkaz Bölgesi			
46-Agcalar köyü	73	-	-
47-Çuhur-ı Dizek	64	-	-
48-Metfak köyü	56	-	-
49-Süslü	25	-	-
50-Keritan	12	-	-
51-Mahmud Nuri köyü	59	-	-
52-Gökdepe köyü	65	-	-
53-Çuçurd-ı Küçük	59	-	-
54-Tülekdan	46	-	-
55-Şuhud Komu köyü	122	-	-
56-Babık köyü	68	-	-
57-Güllüce köyü	59	-	-
58-Kazan Otağı köyü	34	-	-
59-Kadı Kendi köyü	60	-	-
60-Gürcüler köyü	11	-	-
61-Melik Kendi köyü	62	-	-
62-Kurd Deliği köyü	26	-	-
63-Kellebaş köyü	23	-	-
64-Abdal köyü	53	-	-
65-Kalender köyü	38	-	-
66-Ömer Komu köyü	8	-	-
67-Sivritaş köyü	9	-	-
68-Geçine köyü	28	-	-
69-Kapçıkay köyü	61	-	-
70-Evcüş köyü	329	-	-
71-Baura köyü	60	-	-

Bu bölgedeki birkaç köyün vergileri Mekke vakfına ayrılmıştı. Kerkük ve Dakuk şehirleri ekonomik yönden Osmanlı hazinesine gelir sağlayan yerlerdi. Dakuk'taki su değirmenleri, su işleriyle uğraşanlar, soğan tarlaları (*piyaz levhi*), büyükbaş hayvanat, hububat, bağlar, sebzeler, evler ve kimi zanaatlar vergilendirilmişti. Yahudi ve Hıristiyanlar için *ispençe* konulmuştu. Kerkük kalesinin onaltıncı yüzyılda askeri önemi azalmıştı. Evler, kumaş dokuyucuları, terziler, büyük baş hayvanat, hububat, bağlar, değirmenler, bölgeden transit geçen ticari mallar, çeşitli isimler altında vergiye bağlıydı. Vergi oranları da Anadolu'nun kimi yerlerine

Yeni Yayınlar

göre, 1/7 ve 1/8 gibi yüksek oranlarda, epeyce ağırdı. Bunların içinde dikkati çeken iki önemli gelir kaynağı, soğan tarlaları ile pamuk tohumlarıydı (*cevzeka-i penbe*). Sonuç olarak, Arşiv müdürlüğü yayımladığı bu değerli eserle ve iyi bir zamanlamayla, Kerkük ve Dakuk bölgelerinin tarihte çok eskiden beri bir Türk ve Müslüman bölgesi olduğunu bize hatırlatmıştır.

M. Akif Erdoğan